

Řekové na Zlatohorsku

Motto:

„My žádnou vlast nemáme ...nevíme,co je vlast ... žili jsme tu celé ty roky ...stále s kuframa v rukách“

„Zbytečně nás obviňujete, řekl táta klidně. ..Nás taky obelhali.Nikdo z nás netušil, že to dopadne takhle. Vědět to, nikdo by neutíkal.“

(Makris Praxitelis)

Občanská válka v Řecku v letech 1946 až 1949 zcela změnila do té doby zanedbatelnou bilanci vztahů a kontaktů obou našich zemí. Po staletí tradičně sporadických a víceméně náhodných vzájemných kontaktech náhle masový exodus desítek tisíc politických uprchlíků z Řecka v letech 1948 a 1949 do tehdejších zemí východního bloku včetně Československa změnil dramaticky stávající klíše vztahů mezi oběma národy. Nejenže se české veřejnosti náhle dostává kvantum informací o řeckém národu a jeho zejména novodobé historii, ale sami Řekové se stávají součástí etnické mapy na území České republiky, realitou a aktérem v každodenním životě české společnosti. Tato práce je malým příspěvkem v dlouho českou etnografií a historiografií opomíjeném tématu a je založená zejména na terénním výzkumu u lokální řecké komunity, ale vychází rovněž z literárních pramenů a zčásti archivních materiálů. Je zaměřená zvláště na příchod do pohraničních vesnic a současný stav řecké populace v lokalitě, živé a přežívající tradice, obyčeje, stravu, jazyk a další projevy etnické svébytnosti Řeků. Především, že jde jen o první reflexi dosud neukončeného výzkumu.

Do tehdejšího Československa v několika transportech přijelo, jak se ukázalo, na téměř půl století a pro část řecké emigrace napořád, celkem ke čtrnácti tisícům občanů Řecké republiky (mateřskou zemí jim bylo do pádu junty občanství ve většině odebráno a v tehdejší Československu žili s povolením pobytu pro cizince bez občanství). Šlo v první fázi v roce 1948 o děti evakuované především z horských vesnic v oblasti bojů v krajích Makedonie a Ipiros . Druhá vlna o rok později představovala vojáky DSE ,tj.. Δημοκρατικός στρατός της Ελλάδας (Dimokratikos stratos tis Elladas) – Demokratické armády Řecka, jejich příbuzné a další civilní obyvatelstvo, muže i ženy, starce i děti. Řecká emigrace nebyla etnicky jednotná, převažoval v ní řecký prvek, ale přibližně třetinu uprchlíků tvořili Slavomakedonci 1) a zanedbatelné procento Vláchů (Aromuni), Arvanítes (Arvanité neboli Albánci), Jífti (Romové), Túrki (Turci) a několik jednotlivců z řad sefardských Židů od Thessaloniki. Také etnicky řecká část emigrantské komunity představovala pestrou směsici - Řeky z různých národopisných oblastí s velmi odlišnými dialekty, zvyky a tradicemi, počínaje nejpočetnější jednolitou vrstvou obyvatel severního Řecka od hranic s Jugoslávií a Albánií – Makedonci, Ipiroty, zčásti Thraki, početnou část tvořili původem maloasijské Řekové – zvl. Pondi , Kavkasi a Lazi (opět cca 1/3 etnicky řecké emigrace). Mezi příchozími Řeky byly také obyvatelé ze vzdálenějších, až exotických regionů Řecka - Attiky, Peloponnésu, Kréty a dalších oblastí a ostrovů, dokonce i Kypru.

Tzv. řecká akce – organizování příjezdu transportů, jejich ubytování a celková péče o uprchlíky byla realizována v součinnosti KSČ a více československých organizací, institucí, ministerstev, krajských a okresních národních výborů a lokálních úřadů. Děti do 15 let byly ze záchytných a karanténních stanic umisťovány v dětských domovech zřizovaných po celém území Čech a Moravy v zámečcích, rekreačních střediscích apod., nejvíce pak na severní Moravě. Mezi nejznámější patří např. Kysibl- Kyselka u Karlových Varů, Chrastava na Liberecku, Nové Hrady na Českobudějovicku, Velké Heraltice na Opavsku, Sobotín a Loučná nad Desnou na Šumpersku, Oskava a Uničov na Šternbersku, Bílá Voda na Javornicku, Branky na Moravě u Valašského Meziříčí a řada dalších. Většina řeckých dětí prošla do dospělosti více domovy, u rodičů jich zůstalo přibližně kolem jednoho tisíce.

Snahou orgánů z řecké i české strany bylo druhou, dospělou vlnu usídlit kompaktně ve vytypovaných oblastech pohraničí do vesnic, kde po vysídlení sudetských Němců zbyly ještě neosídlené usedlosti. Jako nejvhodnější alternativa byly zvoleny horské oblasti severní Moravy – Jesenicka a Krnovska a severovýchodních Čech – Žamberska. Z táborových středisek, kde byli příchozí skupiny Řeků krátkodobě soustředěny za účelem zdravotního ošetření, zotavení atp. byli dále přesouváni do cílových míst podle schématu – oblast a konkrétní vesnice. V Těchoníně na Žambersku byl zřízen domov s nemocnicí pro přestárlé, raněné a invalidy. Dnes stojí v Těchoníně památník celkem 104 řeckých spoluobčanů pohřbených na místním hřbitově. O pomník v současné době pečuje Řecká obec v Šumperku.

Následně po hlavní vlně emigrace v roce 1949 počátkem padesátých let za akce slučování rodin docházelo k dalšímu pohybu, odchodu a příchodu dětí i dospělých. Jak uváděli respondenti, normální život pro ně u nás nastal až po letech 1954 a 1955, kdy se spojili do rodin mnohdy roztržených v různých zemích sovětského bloku. V polovině padesátých let se vrátila do vlasti hrstka Řeků v emigraci, vesměs z řad zajatých vládních vojáků. V roce 1956 přišla poslední významná skupina řeckých uprchlíků – necelých 900 osob – z Maďarska za tamního protisovětského povstání.

V místech koncentrace řeckých uprchlíků vznikaly řecké samosprávy, které měly za úkol organizaci usídlení a kontakt s okresními i oblastními zmocněnci české strany. První Ústřední řecká samospráva vznikla právě v Jeseníku pro tři uvedené okresy – Jeseník, Krnov a Žamberk. V čele sedmičlenné ústřední samosprávy, která měla k dispozici dvě budovy, jednu pro sekretariát a politické vedení Řeků, druhou jako tiskárnu časopisů a propagačních materiálů, stál první předseda Miltiadis Porfyrogenis (přepisováno z alfavitů i jako Porfyrogenes), po něm nastoupil Grivas, což bylo krycí válečné jméno pro G.Karamichose. Samosprávy se rovněž podílely na akci slučování rodin a výměně obyvatelstva.

První Řekové přišli na Zlatohorsko koncem roku 1949. Nebyli ubytováni ve městě Zlaté Hory, ale v nedalekých horských vesnicích a obcích – nejvíce v Horním a Dolním Údolí (v konečném číslu přes pět set Řeků, na Rejvízu (cca 100 až 120) a v malém množství v Ondřejovicích (až v roce 1950, v roce 1960 už zde žila jediná řecká rodina – Samarasovi). Do Horního Údolí se přistěhovali v několika transportech počínaje 30. listopadem 1949. A.Botu uvádí k 31.12.1949 v Horním Údolí celkem 149 řeckých osadníků, k 20.1.1950 už 508 Řeků, k 23.12.1950 počet 425 osob.2) Okresním zmocněncem pro osídlování Řeků v jesenickém pohraničí byl s. Koubek, ale působili také místní zmocněnci – tak pro styk s řeckými emigranty usídlenými v Horním a Dolním Údolí byli určeni členové Veřejné bezpečnosti ve Zlatých Horách Josef Minář a jemu podřízený Jan Hemerka. Řekové přijeli hromadně téměř bez zavazadel a majetku do domů vyklizených, narychlo opravených a nouzově zařízených domů řeckými brigádníky a zčásti dobrovolníky z řad domácích obyvatel. Příchod Řeků byl místními obyvateli přijat solidárně, je zajímavé, že přestože šlo o utajovanou akci, o příchodu Řeků kolovaly zprávy už dlouho předem. Domy byly vybaveny jen nejnужnějším zařízením – postelemi nebo slamníky, stoly, židlemi a skříněmi, kamny,

pokud nezůstali po Němcích původní pece, topivem (uhlím a dřívím). Řecké samosprávy se mj. staraly o samozásobení topivovým dřívím, protože Řekové se ocitli v horských vsích pro ně nezvykle chladné středoevropské zimy. V mnoha domcích byli umístěny dvě i tři rodiny, někdy dokonce i čtyři až pět rodin, ve velkých domech jako bývalá celnice nebo škola bylo nouzově umístěno podobně jako v bytovce mnoho lidí.

Přišli Řekové byli bez prostředků a bez zaměstnání, o stravu bylo postaráno jako jinde hromadnou vývařovnou a stravovnou. V Horním Údolí byly zřízeny dvě – v Langrově hospodě (v současnosti neprovozované a chátrající rekreační středisko Palackého univerzity v Olomouci) a níže pod křižovatkou na Rejvíz a Kobrštejn v dříve Kleinově hospodě. Řekové si zde vařili sami v kotlích, jídlo bylo roznášeno a rozváženo ve várnících. Strava byla jednoduchá – většinou zeleninová polévka s bramborama s chlebem. Luštěnin, na něž byli Řekové zvyklí z domova, byl nedostatek, a poněvadž v první době odmítali moučná jídla (knedlíky), byla snaha poskytovat jim více luštěnin. Pečivem, zejména chlebem, se samozásobili vlastními silami, poněvadž měli k dispozici po Němcích velké i malé pece. Poněvadž byli také nedostatečně obuti a ošaceni, bylo jim přidělováno pracovní i zimní oblečení a obutí, které však nedostávali většinou darem, ale formou půjčky do doby, než budou výdělečně činni.

Do Horního a Dolního Údolí, kde zůstalo z původně více než jednoho tisíce sta Němců v tu dobu jen 17 rodin, a kde žilo jen málo osídlenců ze Slovenska, bylo umístěno koncem roku 1949 a počátkem roku 1950 kolem devadesáti řeckých rodin v počtu asi pěti set osob. Převážná většina (podle respondentů asi 80%) řeckých obyvatel pocházelo z oblasti Kačauni choria 3), ostatní pocházeli z jiných vsí z celého Řecka, byli sem umístěni i uprchlíci z řecké obce Bulkes v jugoslávské Vojvodině, partyzáni DSE v uniformách, ranění a nemocní. Jedinými Pondii zde byli Muratidisovi, Tsilingiridis, Kiziridis, Stefanidis, Seremetidis a Evklidis. Kačaunides – obyvatelé z kačauno choria – byli převážně Řekové ze vsí Langa, Vrachos, Slátina (nyní Chrysi), Eptachori (dříve Burbudsko – nejasný název snad tureckého nebo slovanského původu). Nejvíce řeckých rodin pocházelo ze vsi Glykonéri (Sladká voda). Jednotlivci byli z jiných částí Řecka, jako např. jistý Sianos, což místní Řekové vyslovují „šanos“, který byl Ipirotis, ale informátoři se neshodli, ze které vsi pocházel. Kromě vlastních, etnických Řeků, přišlo do Horního i Dolního Údolí i něco málo Slavomakedonců z oblasti Ómocko (Livadotópi) z vesnic Jiannochóri (Janoven), Manópulo (Plikat), Slimnica, Kalivrysi. Jeden respondent vzpomíná, že „když jsme řekli lidem z Ómocka, že jsou Slavomakedonci, tak se zlobili“ 4) Od albánské hranice ze vsi Dipotamia (Dvě řeky, turecky Révani) pocházeli jednotlivci Arvanitů.

Z Polykástana u Kozání (postaru Klipišt z „kleftis“, tj. zbojník nebo zloděj – respondentka vzpomíná dodnes na skálu - „vrácho“ - za vsí, kde se skrývali "řečtí Jánošiči") pochází paní Vaja Kosteasová, 5), která odešla do emigrace asi v 17 letech. Z její vsi odešlo jen málo lidí, emigrovalo jen sedm rodin, do Horního Údolí se dostala jen ona, ostatní byly rozptýleni jinde po Česku, přestože řecká strana měla snahu držet obyvatele jedné vsi nebo oblasti pohromadě.

Řekové zde v horských vesnicích ve většině dlouho nezůstali. Problémů bylo více. Nezvykle drsné, velmi odlišné klima (přitom byli umístěováni do horských oblastí mj. právě proto, že vesměs z takových pocházeli), nedostatek pracovních příležitostí – převažovala práce v lese (Lesnímu závodu také patřily až na jediný dům v majetku Bytové správy ve Zlatých Horách všechny nemovitosti po odsunutých Němcích), touha po lepším bydlení, to vše způsobilo, že v letech 1950 až 1954 se většina řeckých rodin odstěhovala do větších měst, Zlatých Hor, Jeseníku, Krnova, Ostravy, Brna apod., přestože až do roku 1953 platil pro Řeky přísný zákaz pohybu. Některým rodinám se podařilo rovněž už v této době vrátit do Řecka. První rodiny utekly již po první zimě a brzo zde zůstalo do repatriace v 70. a 80. letech minulého století celkem osmnáct řeckých rodin. Zůstaly zde rodiny, které mohly pracovat

v lesním hospodářství a na pile, což zde bylo kromě zemědělství jediné reálné zaměstnání. Ve směru shora od kostela sv. Jana Křtitele to byly rodiny: Gavriila Kostease (manželka Vaja), Niku Dimitrise (manželka Despina), Kiziridise Filippase, Ioannidise Kleantha, Sotiropoula Vasilise (manželka Konstandina, za svobodna Dimitriu), Sotiropoula Théomase (bratr předešlého, žili s rodinami ve stejném domě, manželka Maria, která v současnosti žije ve Zlatých Horách), Tsilingeridise Alekose, Muradidise Miltiada (manželka Elisavet), Kostease Panajotise (krátce zvaného Panos, manželka Olga), Tiliase Iliase (manželka Glykeria, nyní oba žijí ve Zlatých Horách), Lolase Efthymia (manželka Maria), Michópoula Jorgose, Michópoula Kosmase, Kostease Panajotise (manželka Argyro) – původně zde byly čtyři rodiny Kosteasů, Tiliose Kostase (manželka Charikleia), Ioannise (Janis)Pagunadise (učitel, manželka Sofia), Kolovose Dimitrise (manželka Susana) a konečně Kostase Grigorise. V současnosti zde žijí poslední tři řecké rodiny – uvedená Susana Kolovu, rozená Dzima, Kosteas Grigoris s manželkou Vaiou, paní Lioliou (Lolasová) se synem Jorgosem Lolasem, který má sice trvalý pobyt ve Zlatých Horách, ale kromě soboty bydlí de facto zde, kde vyrostl a kde se stará o dům, zahradu a domácí zvířata.

Horní a Dolní Údolí, Rejvíz i Ondřejovice dnes patří katastrálně ke Zlatým Horám a jsou to vymírající osady, kde zůstaly jen zbytky starousedlíků (v současnosti mají Horní a Dolní Údolí dvacet osm stálých obyvatel) a proměnily se od války v chalupářské a rekreační osady. Stejně tak ze zbylých poválečných německých rodin zůstali v současnosti jen dva Němci - Ruda Müller v horní části Údolí a Gale Rudolf. Zajímavé byly relace s neodsunutými Němci, kteří s řeckými přistěhovalci udržovali klidné a přátelské vztahy, půjčovali Řekům na zemědělské práce koně a náradí, pochytili dokonce i několik řeckých slov. Naopak někteří čeští chalupáři, kteří zde trvale sice nežijí, jen od jara do podzimu, přičemž nezažili hlavní dobu řeckého osídlení, chalupáři nejvýše asi dvacet pět let, líčili symbiózu s Řeky nepřiliš růžově. Obdobně ve Zlatých Horách jsem se místy u českých nebo slovenských obyvatel setkal s emocionálně vypjatým antiřeckým postojem, kdy jim byla vyčítána jakási povýšenost, jazyková nepřizpůsobivost zvláště u starší generace a odlišné zvyky. Např. jeden český respondent odsuzoval chov ovcí a koz přímo v domech na náměstí v 50. a 60. letech, další je odsuzoval jako „balkánské musulmany“(!) atp. Negativní až nepřátelské postoje však byli vzácné. Obráceně u Řeků starší generace přetrvává dodnes vděk za pomoc, kterou jejich nová vlast poskytla a často až patetickými slovy tuto vděčnost vyjadřují jako např. Sotiris Ioannidis, že Československo „...je přijalo nejen do náruče, ale i přátelsky je v této náruči stisklo a ohrálo“ 6)

Z Rejvízu a obou Údolí zvláště v uvedených letech 1950 až 1952 přešli Řekové zčásti i do Zlatých Hor, kde obsadili doposud prázdné domy na náměstí a pak zejména v ulicích Polská, Zadní a Úzká. Během krátké doby se jich zde usadilo až k pěti stům. Podobně jako v Údolích a na Rejvízu bylo i zde mnoho rodin ze vsi Glykonéri (cca 30-35). Ve vrcholném období do 70. let zde žilo na pět se Řeků, v současnosti se hlásí k řecké národnosti kolem jednoho sta (Georgios Muratidis uváděl až sto sedmdesát s rodinami) obyvatel, ale mnozí z nich pochází ze smíšených manželství, kdy jeden rodič je Řekem. Kromě masivního úbytku po velké repatriaci po vládní amnestii politickým emigrantům r. 1974 je problémem Zlatých Hor nejen u řecké populace, ale obecně, úbytek mladé populace, která z odlehlého a špatně dostupného města s minimálními možnostmi zaměstnání, se stěhuje do velkých center. Velká část má již také české občanství, popřípadě obojí a vlastní české i řecké pasy.

Přes úbytek řecké populace ve Zlatých Horách však zde není vzácností slyšet na veřejných místech - na náměstí, v obchodech, v restauracích apod. - řečtinu, neboť velká část Řeků dones ve vzájemném styku používá rodný jazyk, ba dokonce i dialekt u nejstarší generace. Střední generace i mladí jim sice rozumí, ale hovoří už novořečtinou. V rodinách se běžně hovoří řecky, ba v případě rodiny Lioliou v Horním Údolí, původně i mladí synové hovořili dialektem, než se na brigádě v Řecku jako průvodci pro cestovní kanceláře naučili

„pořádně řecky“. Stará generace, dědové a babičky, se dodnes často česky úplně nenaučila, dávají přednost řečtině a řadu českých slov naopak pořečtili, tak např. z tepláků vznikla „typlakia“, z Písečné „Pišnica“, z Krnova „Kurnovo“, Albrechtic „Alipichtica“ (vyslovováno tvrdě) nebo z České Vsi „Kaška Veš“ atp. Jak říkají, česká slova „pokačauštili“. Lze si snadno udělat představu o početnosti stávající řecké populace ve Zlatých Horách, neboť v každém vchodu činžáků i paneláků je u zvonků nebo seznamu nájemníků vždy minimálně jedno, ale častěji více řeckých jmen. Řectví se projevuje na první pohled rovněž v interiérech domácností – běžné jsou nejrůznější dekorativní předměty jako ozdobné talíře na stěnách a další keramika řecké proveniencce, vlaječky, mapy, sošky, zvonce a další památky přivezené z Řecka, také knihovna vždy obsahuje řecké tituly a řadu českých publikací o Řecku antickém i současné cestopisy, slovníky, videokazety s řeckými filmy v originále atd. Časté jsou památky od příbuzných v Řecku, jako např. ποδια – „podia“ neboli zástěra ke kroji ručně vyšívaná – dar od matky pro paní Vaiu Kosteasovou z první návštěvy Řecka v roce 1978. V mnoha řeckých domácnostech ve Zlatých Horách a všech v Horním Údolí i na Rejvízu běží v televizi tři státní řecké satelitní programy, někde i více, zní řecký rozhlas, poslouchá se řecká hudba. V baru a pivnici Lyra (název pochází od pondijského hudebního lidového nástroje-lyry) uprostřed náměstí se často zastavují místní Řekové. Vlastní ho a provozuje paní Evantia Stambolidu, jejíž etnické cítění a řectví se projevuje rovněž ve výzdobě interiéru, kde u barového pultu je k nepřehlédnutí pondijská lyra, kterou si přivezla z Řecka, o něco dále obrovský komboloi a řecká vlajka. Na zdech visí barevné mapy Řecka a Pontu. Venkovní stoly z dřevěného masívu jsou v řeckém stylu a zdobené nápisem „drachmi“. V nabídce nápojů a jídel však nic specificky řeckého nenabízí.

Neopomenutelným dokladem přítomnosti řeckého etnika ve Zlatých Horách a v Horním Údolí jsou tamní hřbitovy. Malý hřbitov pod kostelem sv. Jana Křtitele v Horním Údolí je vskutku unikátní, poněvadž jsou zde pouze hroby a pomníky německé a řecké. V sousedství známého německého řezbáře z Horního Slezska Bernharda Kutzera a německých starousedlíků a německých vojáků padlých za druhé světové války zde jsou hroby řeckých levicových politických emigrantů. Nacházíme zde jména rodiny Dzimových, Kolovose Dimitrise, Sotiropoula Dimitrise, Kostease Stavrose a jeho ženy Agathuly nebo učitele Giannise Pagounadise a jeho ženy Sofie, také rodičů jednoho z respondentů Íliase Michópoula a dalších. Rozlehlý hřbitov ve Zlatých Horách nad kostelem Povýšení sv. Kříže považuje řecký písmák a spisovatel z Rejvízu Sotiris Ioannidis za nejkrásnější na Moravě nebo i v České Republice. Nedaleko za vchodem a smuteční síní jsou desítky hrobů řeckých emigrantů, kteří se nedočkali návratu do vlasti. I zde najdeme jednu raritu – hrob řeckého papase (popa), tj. pravoslavného nebo vhodněji ortodoxního kněze (iereia) Nikolau Papadopula. Nápisů na pomnících řeckých hrobů jsou psány v alfavitě s častými obměnami nápisů jako např. „ Δεν σε (σας) ξεχναμε“ (Den se/ sas xechname – Nezapomeneme na tebe/vás), „ Η αγαπη μας παντα θα ειναι σε σας“ (I agapi mas panda tha ine se sas – Naše láska bude s vámi navěky) nebo v častých obměnách „ Αιωνια η μνημη του / τους“ (Eonia i mnimi tu/tus – Na věčnou paměť, památku jeho/jejich) atd.

Jazyk minority patří k předním identifikačním znakům etnické society, u Řeků v diaspoře to platí dvojnásob. Řecká emigrace od samého počátku kladla důraz na udržení, zachování a výuku jazyka a řeckých reálií. Pro řecké emigrantské školství, stejně jako pro spolkovou a kulturní činnost lze vymezit dvě fáze: výuka řečtiny od příchodu do repatriace a po reemigraci do současnosti. Výuka δημοτικη (dimotiky - lidové řečtiny) byla zahájena bez prodlení po rozdělení řeckých dětí do domovů. Většina z nich do té doby ani nezažila školní docházku, byly vesměs negramotné, stejně jako řada dospělých. Vyučujícími byli zprvu nepočetní pedagogové z řad doprovodného personálu při transportech, ale poněvadž vystudovaných učitelů byl nedostatek, byli urychleně vyškoleni v českém prostředí noví. Tato výuka psaní, čtení a gramatiky byla v domovech doplňována denním poslechem stanice

„Svobodné Řecko“, dvakrát denně rovněž vysílal Československý rozhlas – Stanice Praha krátké relace v řečtině. Stejnojazyčné prostředí, v němž děti žily, rovněž napomáhalo konzervaci jazyka.

Počátkem padesátých let, když se ukázalo, že původně předpokládaný dočasný a krátkodobý pobyt emigrantů na našem území bude mít delší trvání, přecházely řecké děti do českého školského systému. Od školního roku 1950/1951, po vyjádření konference řeckých učitelů v Unčíně v srpnu 1950, že většina řeckých dětí již zvládla češtinu natolik dostatečně, aby se mohly zúčastnit procesu výuky, měly řecké děti povinnost navštěvovat české národní a střední školy. Čeština nebyla vážným problémem, neboť denním stykem s česky mluvícími vrstevníky, se naučily poměrně rychle a dobře nový, byť obtížný jazyk. Nadto pro děti i řecké vyučující, byly pořádány zvláštní kurzy češtiny. Mnohé děti vzhledem k věku byly zařazovány rovnou do vyšších ročníků, ačkoli školu dříve nepoznaly. To byl také případ jednoho z respondentů ze Zlatých Hor, který z Řecka odešel jako desetiletý, načež v Československu během pěti let vychodil základní školu i měšťanku – mezitím vystřídal sedm dětských domovů, v Bratislavě pak vystudoval střední školu – maturoval tedy nikoliv z češtiny, ale ze slovenštiny, kterou se učil jen několik málo let. Řecké děti měly školní léta ztížená po běžném vyučování v českých školách výukou v tzv. „řeckých školách“ nebo „kroužcích řeckého jazyka“ v odpoledních hodinách dvakrát až třikrát týdně po dvou hodinách, místy častěji. Mimo učivo v českých školách musely řecké děti zvládnout ještě náročný mateřský jazyk, řecký dějepis a zeměpis. V roce 1958 bylo takových škol v Československu čtyřicet čtyři. Na Jesenicku probíhala výuka např. v Javorníku (učitelé Nikos Ambelas a a Stefanos Rosmarakis), Vidnavě, Žulové, Jeseníku, ve Zlatých Horách, Horním Údolí a na Rejvízu (zde vyučovali Giannis Pagunadis, Janis Nutsos a Nikos Rosmarakis)). Pro výuku řečtiny se používaly učebnice tištěné ještě za občanské války v Grammosu nebo v řecké komunitě v jugoslávském Bulkesu (v roce 1948 zde vyšla čítanka *Ta charumena pedia* – šťastné děti, která byla místy v Česku užívána ještě v 60. letech) a zejména učebnice vydané emigrantskými nakladatelstvími v Bukurešti a Varšavě. Krátkodobější a sporadičtější byla výuka slavomakedonštiny.

Velká vlna repatriace po pádu junty od poloviny 70. let a zejména v 80. letech 20.století znamenala značný demografický úbytek řecké populace u nás (odešlo přes 80 % Řeků všech generací) a tím úbytek žáků i vyučujících. Přesto pro zbylou populaci s podporou řeckých i českých vládních orgánů došlo po krátkém přeryvu k obnově výuky novořečtiny prostřednictvím řeckých obcí, ale v některých místech také z iniciativy jednotlivců. V současnosti existují většinou školy novořečtiny při řeckých obcích, místy soukromé.

Vzhledem k početnosti místní řecké komunity existovala výuka řečtiny také ve Zlatých Horách. První řecké děti nastoupily do českých škol jako jinde v letech 1951 až 1952, ale až v roce 1956/1957 byla otevřena poprvé třída s doplňkovým vyučováním pro řecké děti s řeckým učitelem. Do té doby se učily v prostorách sídla místního řeckého komitétu. První rok v ní bylo jen 36 dětí, nejmíce se jich učilo řečtině ve školním roce 1979/1980 – celkem 85 dětí. Řečtinu zde vyučovali Giannis Pagunadis (bydlel v Horním Údolí, kde je také pohřben), Janis Nutsos (vrátil se do Athén), Spiros Papadopulos a Nikos Rosmarakis. J.Nutsos, který pocházel z Ipiru, byl učitelem už v Řecku. G.Pagunadis byl původně jen vyučený řemeslník, aby mohl vyučovat, absolvoval speciální kurs. V Jeseníku žije a pracuje jeho dcera. Oba Rosmarakisové byli bratři (v současnosti žijí oba na Krétě v rodné vsi v Chaniotském kraji pod štíty Levka Ori), Stefanos žil v Javorníku, kde kromě jazyka vyučoval také hudbu, zejména hru na kytaru. Jeden z respondentů vzpomínal na vyučování s ním, kdy zde byl zřejmě na záskok ve Zlatých Horách a vyučoval je v dílně technických služeb mezi svěráky. Krátce v 90. letech 20. století učila řečtinu ve Zlatých Horách Zoia Maitani, za svobodna Kiziridu, která se načas vrátila do Česka z Kypru. Ve Zlatých Horách se vyučovalo do roku 1963 v budově dnešního Geologického průzkumu u

kostela v centru města, poté v budově dnešní pošty, kde byla tehdy základní škola – řecké děti zde měly třikrát týdně výuku dimotiky. Po repatriaci se škola neotvírala, zájemci mohli navštěvovat jen soukromé hodiny. Až roku 2000 byla opět zahájena výuka novořečtiny s učitelem Íliasem Michópulosem, kterou v roce 2001 navštěvovalo 27 dětí, v roce 2003 už jen 10 žáků. V současnosti výuka novořečtiny ve Zlatých Horách skomírá. Problémem pohraničních Zlatých Hor je totiž ekonomická fluktuace zvláště mladších ročníků a s tím spojený úbytek dětí.

V „řecké osadě“ v Horním a Dolním Údolí byla vyučována řečtina v letech 1960 – 1967, pak děti dojížděly do Zlatých Hor. Škola fungovala v Dolním Údolí a učitel G. Pagunadis vyučoval denně jednu až dvě hodiny jazyk, geografii, dějiny Řecka, hudbu, písně a tanec. Výuka jazyka byla jednodušší o to, že v rodinách se mluvilo výlučně řecky.

Na školní docházku vzpomínají nebo ji zmiňují ve svých knihách také bývalí řečtí žáci těchto škol a literáti vzeší z prostředí řecké komunity na Zlatohorsku. Jakousi líhni plodných autorů řady děl byla právě komunita z Glykonéri usazená na Rejvízu, v obou Údolích a konečně ve Zlatých Horách. Dodnes žije na Rejvízu lesník Sotiris Ioannidis (sám se píše zčeštěně Joanidis), jehož předkové přišli někdy v polovině 19. století do hor v okolí Glykonéri z Malé Asie. Bydlí na polosamotě v hájence s manželkou Lefterií, a vlastenecké citění projevuje mj. tím, že před domem na dvou sloupech vlají česká i řecká vlajka. Agilní laický historik, básník a spisovatel, který se mimořádně zajímá o původní německé obyvatelstvo, nikdy nebyl členem žádné řecké obce, ale spolupracuje s řadou z nich, zejména v Krnově, volný čas věnuje bádání a sběru materiálů v archivech a napsal a vydal již řadu knih zaměřených na region Zlatých Hor. Nejrozsáhlejším jeho dílem je zatím monografie věnovaná Zlatým Horám, píše také o dějinách místního dolování, památkách – viz např. monografie „Hřbitovy Zlatohorska“, myslivosti, zapisuje lokální mýty a pověsti. atd.

Velice známým „glykoneřanem“ je blízký příbuzný Sotira Ioannidise, archivář, historik a spisovatel Petros Tsironis, žijící v Rokycanech a dlouholetý vedoucí tamního okresního archivu, autor mnoha knih a brožur věnovaných české i řecké historické, společenské i přírodní problematice. Jeho nejznámější publikací je beletristicky zpracované vyprávění o dětství v rodné vsi a útěku do Řecka – *Τα παιδια της Ελλαδας* (Ta pedia tis Elladas), tj. Děti Helady. Dětskou emigraci se zabývá ve své bilingvní studii Akce „Řecké děti 1948“ (*Ο φακελος „Τα ελληνοπαιδια του 1948“*). Z jeho děl s řeckou problematikou lze zmínit např. ještě Cizince bez pasů (*Ξενοι χωρις διαβατηρια*), Smutek sluší karyatidám, Příroda Hellady (*Η φυση της Ελλαδας*) a konečně brožuru věnovanou rodinné genealogii a historii Rod Tsironis od r. 1800 podnes (*Το γενοσ Τσιρωνης απο το 1800 ως το παρων*).

Na Rejvízu, později ve Zlatých Horách a nakonec v Praze žil autor knihy *Odchod a Návrat* vydané v Řecku (Athény 2004) s podtitulem *Naše dětská léta v naší vsi Glykonéri a náš život v cizině*, Michalis Z. Theodoru. V originále zní titul „*Φυγη και Επιστροφη. Τα παιδικα μας χρονια, στο χωριουδακι μας, το Γλυκονερι και η ζωη μας στα ξενα.*“ Kniha obsahuje cenné materiály o dětských domovech, seznamy dětí, fotografie a zejména řecký pohled na situaci řecké emigrace u nás nezatížený ohledy na českého čtenáře. Obdobnou raritou je kniha řeckého emigranta z Rejvízu a Horního Údolí, který se vrátil do vlasti již v 70. letech minulého století, Giannise K. Paparizose *Vsi pohoří Grammos*, v originále *Τα χωρια του Γραμμου*, která vyšla v Thessaloniki v roce 1998. I tato kniha kloubí historicko-etnografický popis vesnic, odkud pocházeli emigranti na Zlatohorsku a vzpomínky na život v českém pohraničí s řadou cenných fotografií.

Tato lze říci líheň literátů a inteligence z řad řecké emigrace v současnosti stagnuje. Přímo ve Zlatých Horách žije asi stovka Řeků, a podle odhadu Georgise Muratidise, dlouholetého předsedy bývalé místní řecké organizace, možná s rodinami až jedno sto sedmdesát osob, které se hlásí k řecké národnosti, což je na dnešní poměry a vzhledem k velikosti města poměrně hodně, ale Zlaté Hory přesto nemají vlastní řeckou obec, kulturní a

společenský život místních Řeků se více orientuje na Krnov, případně Jeseník, kam jezdí na různé řecké akce, zejména řecké zábavy. Místně se Řekové scházejí pouze několikrát do roka na přátelské setkání zvané řecký večer v hotelu Mineral, obvykle v počtu několika desítek. Hudba bývá většinou reprodukována, část pohoštění přinesou sami účastníci, personál hotelu pak podle předchozí objednávky připravuje různé řecké speciality – suvlakia, jehněčí, pites apod. Akci bez vstupenek navštěvují i neřekové, většinou ženy, ale i muži, kteří už dovedou tančit řecké tance, vždyť „Češi vyrostli s našima děvčatama“ 7).

Zato v minulosti, do 80. let 20. století, patřila řecká komunita ve Zlatých Horách a okolních vesnicích svými aktivitami mezi nejvýznamnější v Česku. Umělecké taneční a pěvecké soubory, které se rodily v místech větší koncentrace Řeků brzo po příchodu a usazení i v dětských domovech vznikaly rovněž ve Zlatých Horách už od počátku padesátých let. Soubor vznikl ze spontánní iniciativy, neboť „lidé tesknili po vlasti“. Kroužek písní a tanců ve Zlatých Horách, u jehož zrodu stál jeden z respondentů, Ílias Michópulos, se věnoval nejen zpěvu a tanci, ale také divadlu a další kulturní činnosti. Patřil mezi nejlepší spolu s Krnovem a Jeseníkem. Jezdil po ostatních komunitách hrát divadlo a zpívat, později, když vznikla tradice každoročního řeckého festivalu, který probíhal nejčastěji v Ostravě na Černé louce, a kterého se účastnili soubory ze všech řeckých komunit nejen od nás, ale i z ostatních zemí s řeckou emigrací, vyjma Sovětského svazu, byl zde často hodnocen tituly. Účastnil se nejen na velkých festivalech a všech oslavách organizovaných Řeky, ale i při různých slavnostních příležitostech organizovaných českou stranou – státních svátcích apod. Soubor také vystupoval v 50. letech a zčásti 60. letech minulého století v hotelu Praděd (dnes téměř ruina) pro rekreanty.

Soubor nezpíval jen řecké, ale také české písně. Na harmoniku v něm hrál Dionysios Zdukos, na housle Remos Refat (dle jména Arvanitis, tj. Albánec) a Janis Jirukis. Zprvu neměli kroje, ale jen kostýmy sestávající z bílé košile nebo halenky a modrých kalhot nebo sukně. Uměleckým vedoucím a dirigentem byl po jistou dobu Í. Michópulos, který sám byl výtečným sólovým zpěvákem. Dirigování a zpěv studoval v Liběchově, kde byly shromážděny nadané řecké děti z celého Československa a kam jezdili české hudební a jiné umělecké kapacity je vyučovat. Např. dirigování zde vyučoval Babický, balet Palacká, učili zde také Štířín, Stárek a jiní. Později v 60. letech si sami ušili první kroje. Po generační obměně v 70. letech ženy opět samy ušily kroje pro nový už jen taneční soubor. Šilo se v budově dnešní pošty, kde měli Řekové v minulosti klubovnu, ženy se radily a pracovaly podle paměti a obrázků, neměli k dispozici žádné originální kroje ke kopírování jako je tomu u řeckých souborů u nás v současnosti. Tyto kroje byly ušity někdy v letech 1970 až 1971 a vystupovalo se v nich asi do roku 1978. Pouze mužské kroje v počtu šesti exemplářů dali ušít profesionálnímu krejčímu. Poslední taneční folklórní řecký soubor vznikl ve Zlatých Horách po dlouhé pauze až roku 1994, ale neměl dlouhé trvání, zanikl po necelých dvou letech. Neměl ani název, říkalo se mu jen řecký soubor Zlaté Hory, vedla ho Zoia Maitani.

K repertoáru uměleckého souboru v 50. a počátkem 60. let 20. století ve Zlatých Horách patřilo rovněž divadlo. V domě č.p. 5 na náměstí si jednu větší místnost upravili k tomu účelu – postavili pódium, vyrobili oponu. V tomto prostoru také probíhaly první řecké zábavy ve Zlatých Horách. Soubor hrál celkem tři divadelní hry, z toho jednu z doby odboje a pak hru Golfo o dívce voskopúle (pastýřce) a jejím milenci pastýři. V padesátých a zčásti ještě šedesátých letech byly kontakty s Řeckem ještě minimální, emigranti neměli žádné materiály a tak tuto hru nastudovali podle p. Maliotase, který ji hrál v Řecku a znal ji z paměti. Po paměti celou hru napsal a rozepsal role pro ostatní.

Součástí hudebního souboru byla muzika, kde hlavním nástrojem byla zprvu harmonika a pak kytara, poněvadž v tu dobu buzuki jednak začínalo teprve mít v řecké hudbě významnější roli a nadto nebyla možnost pořídit si nástroje z Řecká. Jako i v jiných oblastech s řeckou komunitou, i zde se jednotlivci pokoušeli vyrobit lidové nástroje sami, tak i ve

Zlatých Horách kdosi vyrobil pondijskou lyru (kupodivu žádný respondent si nevzpomněl na jméno tvůrce), jinak si místní hudebníci jako Anestis, Jurikis, Vlachópulos, Dionysios Zdukos a další sháněli nástroje sami jak se dalo. Naopak o něco později, v roce 1968, vezl tehdejší předseda G.Muratidis aparaturu po rozpadlé hudební skupině ze Zlatých Hor do Řecka, poněvadž tehdy byly hudební nástroje a technika ve vlasti drahé a naopak čeští Řekové zásobovali hudebníky tam. Stará skupina hrála v dalším klubu v prostoru dnešní restaurace Lyra. Dlouhou existenci má řecká hudební skupina ze Zlatých Hor zvaná Salonika, která hraje od 70. let 20. století. Uměleckým vedoucím je po celou dobu Ioannis Iliadis, přezdívaný Juvan. Skupina je dobře známá celé řecké komunitě v Česku, hraje vesměs v Jeseníku, Šumperku, Krnově nebo v Ostravě, ale i jinde. Má vynikajícího buzukistu (buzuxise) Petrose Avramidise, známého pod přezdívkou Kolja, který se naučil hrát coby samouk. Dále v současnosti vystupuje ve složení Lakis Ioannidis (rovněž buzuki), Vasilis Tsikuras, Sotiris Kumartzis a Vasilis Chatzieleftheriadis. Daleko spontánněji se hrávalo v první době, kdy existovaly v okolních řeckých komunitách neprofesionální kapely, které hrávaly při nejrůznějších příležitostech a oslavách. Při oslavách často v Řecku a stejně tak u nás hráli „Jifti“, např. Christos z Javorníku nebo „šumařská cikánská kapela Avramopulose Alekose“.

Je pochopitelné, že zvyky a obyčeje v době exilu na řeckém venkově a leckde ve velkých městech ještě živé, vlivem času, doby, rozptýlení a úbytku řecké minority v 80. letech a odlišného českého prostředí, ztratily návaznost, zpřetrhaly se, ale stále jsou mnohé dodržovány, a to spontánně i uměle. Zvyky a tradice stále existují v rodinné i výroční obřadnosti, která vychází u Řeků z ortodoxie (pravoslaví). Stejně jako u Čechů jsou základními výročními svátky vánoce, velikonoce, svátek Panny Marie a více než u nás jsou slaveni v Řecku zejména lokální svatí patroni obcí. Vyjma paschy (velikonoc) jsou tyto svátky v současnosti omezeny v Česku na nepočetné praktikující věřící Řeky. Ale i tak čistě náboženský svátek, jakým je pascha, v českém antiklerikálním a ateistickém prostředí, jakým bylo Československo po roce 1948, byl od počátku nepřetržitě slaven dodnes. Pascha patří k nejvýznamnějším řeckým svátkům ve vlasti a její udržování u nás posilovalo etnické vědomí řecké minority. Velikonoce a vánoce ztratily u českých Řeků svůj původní charakter a proměnily se ve společné oslavy formou společenských hudebně tanečních večerů bez liturgie a náboženské podstaty. Řekové ze Zlatých Hor se těchto „zábav“ účastní v okolí, nikoliv ve svém městě, kde tyto akce s masovou účastí z ostatních řeckých komunit skončily již před lety. V minulosti byla dokonce řecká zábava prý každou sobotu.

Vánoce (χριστουγεννα - christujenna) Řekové slaví odlišně. Ve Zlatých Horách v předvánočním období, podobně jako ostatní komunity pořádají opět v posledních letech společný večer v hotelu Mineral. Řeckým zvykem je na rozdíl od nás trávit tento svátek nikoliv uzavřeně v rodinách, ale „chodí ven, mezi lidí“. Návštěvy z Řecka se nemohou vynadivit, že my, Češi, zůstáváme o vánocích doma. Štědrý den se u Řeků liší i jinak. Vánoce se ve vlastním Řecku moc neslaví a navíc podle gregoriánského kalendáře jsou posunuty až na 6. ledna. V řeckých, ale často také ve smíšených rodinách, se tradiční řecký charakter štědrého večera udržuje víceméně dodnes. Vánoční slavnostní večere je už podobná české – na stole se objevují řízky, kuře, plněné vepřové maso a další masitá jídla. Ryba jako symbol vánoc, nejčastěji i zde kapr, mívá ale odlišnou úpravu – ponejvíce je zapečená v troubě se spoustou cibule. Běžné vánoční jídlo místních Řeků je tradiční řecké vánoční jídlo tiganita (τηγανητος), krájené, většinou vepřové maso smažené na pánvi. Na vánoce se téměř v každé rodině peče christopsomo (χριστοψομο), doslova Kristův chléb, obdoba naší vánočky, který mívá různé tvary od rodiny k rodině, a sladké pečivo saragli s oříšky a cukrem stočené do spirály. Christopsomo leží uprostřed stolu s medem, kolem bývají rozloženy různé ořechy, mandle, sušené fíky apod. už den před vlastním štědrým večerem. V podvečer vánoc se sejde celá široká rodina, přijedou i děti a vnuci zdaleka, u večere hraje řecká hudba, děti i dospělí zpívají ta kalánda (τα καλαντα), koledy, nejvíce koledu „Agios Vasilis erchete ...“ (Αγιος

Βασιλης ερχετε...), Svatý Vasilis přichází .. Stejně jako v Řecku se více než dárky dávají peníze, a to už před večeří. Většina dnešních Řeků v Česku jsou ateisty a vánoční svátky berou jako příležitost k setkání rodiny a jako odpočinek.

Pro Řeky ve vlasti i u nás je daleko důležitějším svátkem než vánoce příchod Nového roku, zejména první den nového roku, kdy se věří, že zdar tohoto prvního dne se promítne do celého roku. V minulosti chodily v Řecku děti koledovat po celé vsi, v současnosti zpívají koledy u příbuzných, za což dostávají sladkou odměnu. Děti i dospělí pak večer zpívají společně opět koledu Agios Vasilis, protože to je hlavně svátek tohoto svatého. Agios vasilis, čteno Ajios Vasilis (Άγιος Βασιλης), podobně jako Ajios Nikolaos (Άγιος Νικολαος), rozdával podle hagiografií chudině tak, že dával peníze do koláče. Proto bývá zvykem zapékat do novoročního koláče vasilópity (βασιλοπιτα) větší minci, ba i euro, namísto dřívějšího zlatáku. Kromě mince se zapékal u přesídlenců na Rejvízu i v obou Údolích v první léta ještě “upletenec z vrbového proutí“ – malá strunga, košár nebo model domečku se čtyřmi okny, což má nálezci ve svém dílu pity magicky přivolat bohatství, pro děvče vdavky apod. Zde i u dalších tradic měl velký význam, zvláště v počátečním, období původ emigranta a jeho rodiny, protože v každé původní vsi a regionu měli zvyky poněkud odlišné. Do dneška zůstal zachován zvyk zapékat mince a krájení pity za účasti celé širší rodiny, při společné zábavě ji krájí proedros (προεδρος), předseda nebo jiný významný představitel komunity. Kdo dostane díl ze zapečenou mincí, bude mít po celý rok štěstí. Obvykle večer sledují v televizi na řeckých kanálech živě přenášené krájení pity prezidentem republiky a předsedou vlády pro ministry a další členy vlády.

Většina dalších svátků v Řecku dosud živých v Česku i na Zlatohorsku zanikla, svátek tří králů si obvykle jen připomenou, zanikl svátek 1.března a chelidonismos, kdy se v Řecku zpívá vlaštovčí píseň- chelidóni (χελιδονι) znamená řecky vlaštovka. První duben – apríl má stejně žertovný náboj jako u Čechů, vzhledem k jeho existenci u nás, přečkal u Řeků rovněž. Váže se k němu pověra, že vydařený aprílový žert má přivolat strůjci štěstí. 15. srpen připadá na svátek Panny Marie – tis Panajias (Της Παναγιας), jeden z nejvýznamnějších svátků v Řecku, kde se konají pouti s ikonami P.Marie a pracující mají volno, ve Zlatých Horách jako jinde v Česku ho slaví jen věřící Řekové spolu s českými pravoslavnými v kostele. Zlatohorští mají nejblíže do Jeseníku, kde má místní pravoslavná komunita kněze a k dispozici kapli v katolickém kostele nebo jezdí do Albrechtic.

Na první jarní den, 21.března , se ještě u některých rodin ve Zlatých Horách i v Horním Údolí udržel zvyk dávat na ruce náramek spletený ze dvou vlněných vláken proti uhranutí zvaný podle kalendářního měsíce martis (μαρτης). Dostávají ho zvláště děti a mladá děvčata „aby nečernaly“ , nosí ho čtyřicet dní, pak tyto náramky věší na ovocné stromy v sadech, odkud je mají odnést vlaštovky a přinést za to dary. Barvy použité vlny jsou dvojí – červená (znak velikonoc) a bílá.

Zato všichni Řekové bez výjimky slaví od samého počátku pobytu u nás státní svátky Řecké republiky – 25. březen, den vzniku nezávislého řeckého státu a 28.října Den Ochi (οχι – óchi znamená ne, kterým odmítl v tento den diktátor Ioannis Metaxas ultimatum B. Mussoliniho o podřízení Řecka Itálii v roce 1940). Vzhledem k nedalekým agilním komunitám v Jeseníku a v Krnově míří Řekové ze Zlatých Hor na oslavy a zábavy spojené s těmito svátky tam. Před asi pěti lety vznikla sice iniciativa k založení řecké obce ve Zlatých Horách, člena Asociace řeckých obcí (kterých je v současnosti v České republice dvanáct), ale ztroskotala na nezájmu především mladé řecké generace, kterou zde trápí především ekonomické problémy.

Nejvíce se uchovaly svátky rodinného výročního cyklu a obřadnosti. K významným rodinným svátkům u nás patří narozeniny, které však Řekové téměř neslaví, zato kladou důraz na jmeniny, což souvisí s původní vírou v ochranu svatého jmenovce oslavence. Jmeniny se slaví naopak ještě více než české narozeniny a jak je pro Řeky typické za účasti širší rodiny,

přátel a známých. Do repatriace se scházelo v bytech a v domech oslavenců i padesát lidí. Především to byla příležitost k návštěvě a setkání, organizovaly se celé party i celé rodiny na oslavu a tak se z oslavy jmenin jedné osoby stávaly oslavy podobné malým svatbám, „kdy se pilo, tančilo“. Nejčastějšími svátky byly a jsou Vasilis, Christos, Nikolaos a zejména je v Řecku i u naší minority ze jmenin nejvýznamnější svátek je na Ajio Jeorjia (Agiος Γεωργιος - Άγιος Γεωργιος), tj. svatého Jiří, který odpovídá významem našemu Josefovi. Kalendářně vychází Ajios Jeorjios na 24.duben, což někdy koriguje s paschou, ale platí zásada, že pascha má přednost, pak se jmeniny slaví až po velikonocích. Řekové si dávají posílat z vlasti ortodoxní kalendář (ten se řídí gregoriánským, nikoliv našim juliánským kalendářem), aby věděli, kdy které svátky správně slavit a v tomto ohledu se stále drží řeckého, nikoliv českého kalendáře.

V souboru rodinné obřadnosti a zvykosloví mají přední místo svatba, také křtiny a poslední rozloučení - pohřeb, které všeobecně u naší řecké minority vzhledem k původní ortodoxní tradici a také silnému pocitu sounáležitosti, byly a jsou záležitostí nejen rodiny, ale celé místní komunity. Svatba má převážně občanský charakter, ale od počátku, zvláště pokud byl v dosahu pravoslavný kněz, probíhaly také svatby s církevním obřadem, ba v prvních letech se běžně křtilo, oddávalo a pohřbívalo církevně jako ve vlasti. Otázka náboženství u řeckých emigrantů není tak jednoznačná jak by se mohlo zdát vzhledem k převážně levicové orientaci a nadto do ateisticky orientovaných zemí východního bloku. U Řeků je situace jiná a souvisí s významem ortodoxní církve v národních dějinách. Proto je nejen v Řecku, ale také u našich Řeků běžné, že levicově až komunisticky orientovaný člověk se účastní bohoslužeb a dalších náboženských akcí. Pro Řeka je ortodoxní církev a víra součástí jeho etnicity a národního vědomí. Tato okolnost byla lokálně posílena tím, že s uprchlíky přišlo i několik ortodoxních řeckých papasů (popů) – někteří byli donuceni odejít násilím, jiní šli dobrovolně. Také je zajímavé, že v prvních letech bylo náboženství v osnovách výuky řeckých dětí. Zrušeno bylo až po třech letech, zřejmě po definitivním krachu myšlenky brzkého návratu.

Náboženské aktivity v podobě křtů a církevních svateb a pohřbů i liturgií probíhaly všude tam, kde byly větší řecké komunity a kde byl v blízkosti pravoslavný český a ještě lépe řecký ortodoxní kněz. Tak v Šumperku chodili Řekové do chrámu sv. Barbory a pak do kostelíku u průmyslovky, kde měli dohodu o pravoslavné liturgii, a kde byli křtěni a oddáváni, podobně později zlatohorské Řeky křtil a oddával pravoslavný farář z Albrechtic. Vlastního kněze měla např. komunita v Krnově (papas Gymnópulos) a také v komunitě na Zlatohorsku „jsme měli výhodu“, že zde až do své smrti na počátku šedesátých let působil řecký kněz. Byl jím iereus (kněz) Nikolaos Papadopulos, který křtil a oddával ve svém domově, původně v Horním (zde bydlel do roku 1955 až 1956) a Dolním Údolí (zde bydlel jeden rok), posléze v bytě na náměstí ve Zlatých Horách, ale chodil křtít a oddávat také do vsí a do rodin. Pokřtil mj. také obě děti paní Vaii Kosteasové, v Dolním Údolí pokřtil Kosteas Kuzmu, křtil dokonce děti vedoucích funkcionářů místního řeckého komitétu a další. Pocházel z vsi Kotili od Kastoriá, měl osm dětí (nižší duchovenstvo ortodoxní církve se smí ženit) a všechny byly partyzány DSE – několik jich dokonce v horách padlo. Nelitoval prý, že se účastnili odboje, poněvadž viděl všude chudobu a zaostalost a očekával změny k lepšímu. Na výtky, že není kněz, ale komunista odpovídal, že „potom také Kristus je komunista, poněvadž i On pomáhal chudobě“. Výše vyličené okolnosti ilustruje příběh z jedné svatby, kdy mu levicový účastník navrhl, aby četl svatební obřadní slovo, ne z Bible, ale z komunistického Manifestu, načež mu kněz odpověděl, že pokud Manifest má co říci jako Slovo Boží, pak může číst i z něho. Byl oblíbeným člověkem a působil církevně přesto, že na rozdíl od krnovského řeckého kněze, který byl posvěcen biskupem, jehož křty, svatby a pohřby měly církevní platnost, N.Papadopulos prý přišel o posvěcení tím, že se přidal k levici a jeho křty a další obřady byly neprávoplatné a úředně neuznané.

V posledních asi patnácti letech po normalizovaných kontaktech s vlastní a renesancí národního vědomí jsou rovněž utužovány vazby a kontakty s ortodoxní církví v Řecku a řecká církev se podílí na řadě aktivit obcí. Řecká obec v Šumperku má dokonce zásluhu na stavbě nového místního pravoslavného kostela Sv. Ducha - Ajjios Pnevmatos (Άγιος Πνεύματος) v řecko – byzantském architektonickém stylu, kterou finančně téměř kompletně zaštitilo arcibiskupství v Athénách . Už více let se nejrůznějších akcí řeckých obcí u nás účastní téměř pravidelně pravoslavní duchovní, promlouvají k přítomným a žehnají jim, v některých školách novořečtiny při řeckých obcích mají žáci hodiny pravoslavné teologie atp. Silí také snahy po slavení církevních svátků podobně jako v Řecku – v některých obcích místní Řekové chtějí např. paschu slavit tradičně po řecku včetně společného panijíri (vyslovováno tvrdě panyjírý - πανηγυρι) po slavnostní liturgii. Zlatohorští Řekové se účastní individuálně podobných akcí u jiných řeckých komunit.

Dnes jako v minulosti se scházejí na řecké křtiny – vaftisia (βαφτισια, βαπτισμα) všichni dosažitelní rodinní příslušníci, příbuzní, přátelé známí v počtu většinou několika desítek osob, aby byli přítomni obřadu a následné oslavě. Obřad má u pravoslavných tři fáze – vlastní křest ponořením celého těla do vody, zřeknutí se ďábla a myropomazání (mýro – μύρο je směs oleje, vína a vonných silic a svěťí ho biskup). Po křtu příbuzní roznáší chlebičky, sladkosti a jiné pohostění, kmotr – vaptistikós (βαπτιστικος) nebo kmotra – vaptistikιά (βαπτιστικια) obdarovávají kmotřence tradičním dárkem – zlatým křížkem s řetízkem na krk..

Řecká svatba je dodnes vlastně záležitostí nejen rodiny, ale celé místní komunity. Dnešní svatby jsou odlišně od těch minulých, zejména z padesátých až sedmdesátých let minulého století. Svatby se časem změnily a zkorigovaly na podobné českým, ale přesto si udržely dodnes vlastní způsob a ortodoxní zvyky. Svatba byla hlavně v první dobu příležitostí k setkání, zpočátku se na svatbu ani nezvalo, stačilo prý rozšířit zprávu o svatbě a všichni, kdo mohli, zblízka i z jiných vesnic a obcí přišli jako na zábavu. Na takových svatbách v Horním Údolí nebo na Rejvízu se sešlo pět set i více lidí, stalo se, že na louce hrály i tři hudby najednou, peklo se třeba i deset ovcí. V létě se odehrávaly svatby na louce pod širým nebem, v zimě v sále hospody, často v restauraci pod křížovatkou na Rejvíz , tj. v dnešním Hotýlku u Pekyna, v němž majitel zachoval původní trámy a vzhled hlavního sálu. Z finančních důvodů byla na slavnostní oběd zvaná jen rodina, večer pak přišel bez pozvání kdo chtěl a revanšoval se malým dárkem. Pro slavnostní oběd se vařila typická řecká jídla – zvláště při svatbách ještě za faráře měly svatby výrazně řecký charakter, všechny ženy se domluvily s tety, strýci, bratřenci a navařily fasoladu, jachni, pites, langtes, saraglia a připravily turši elliniko (kyselé zelí naložené po řeckém způsobu). Při církevním obřadu kněz křížoval věnce, místo oltáře chodili ženich s nevěstou kolem stolu, na nevěstu a ženicha se házela sladká rýže nebo drobné mince, které pak sbíraly děti. Svatbu provázely veselé písně, jiné pro nevěstu, jiné pro ženicha, svatební zpěvy zpívali muži i ženy zvlášť (podobně tomu bylo u pohřbů). Zpíval i sbor zvaný psáltes (ψαλτης – kostelní zpěvák). Matka při doprovázení dcery, která šla z domu, zpívala dceři na rozloučenou se skupinou kamarádek. Ženich chodil pro nevěstu s muzikou a příbuznými. Dokonce i zde v Československu mnohdy domlouval svatbu dohazovač – proxenitis (προξενιτης) nebo dohazovačka (προξενιτρα) – otec jednoho respondenta jím byl také. Věno pro nevěstu zprvu nebylo žádné, dokonce dary nebyly zprvu téměř žádné – často drželi jen „kulturní způsob obdarování“, tj. darovali jen „přání“, ale jejich ekonomická situace se časem zlepšovala, poté se obdarovávalo skutečnými dary – kmotr daroval prsteny, náušnice, náramky, každý přinesl dary podle své majetnosti. Taky se držela dlouho tradice, že nevěsta nosila dary na rameni a ukazovala je přítomným. Podle původu rodiny a příbuzných se dodržovaly nejrůznější zvyky jako např. házení jablka přes dům, ve kterém bydlela nevěsta nebo bratr nevěsty obvykle dal ženichovi, když mu přál, malý pohlavek (někdy to prý úmyslně přehnal). Hlavní osobou u řecké svatby byl a stále je kumbáros (κουμπαραος) – ženichův nebo nevěstin svědek, který se finančně podílí na svatbě,

kupuje prsteny, je hlavním organizátorem svatby, má právo dát dětem jméno, stává se rovněž obvykle kmotrem prvního dítěte a je patronem na celý život. Část těchto zvyklostí se udržuje dodnes u čistě řecké, ale rovněž u smíšené svatby, místo darů se preferují peníze a veřejně se ve finále svatby jmenovitě vyhlašuje darovaný obnos.

Nejen svatba a křtiny, ale také smrt byla záležitostí nejen rodiny, ale celé místní komunity. Obřady po úmrtí příslušníka řecké komunity byly rozdílné opět podle doby, dnes už se příliš neliší od zvyklostí českých. V první dobu se ještě dodržovalo sezení u nebožtíka. Pohřbívalo se do hrobu v celém oblečení, včetně obuvi, což prý vyvolávalo údiv českých sousedů. Při vlastním pohřbu se otevírala rakev pro poslední rozloučení s nebožtíkem a účastnil se rovněž papas. Také pláče – mirolojia (μυρολογία) byly u řecké komunity na Zlatohorsku běžné ještě v padesátých letech. Při pohřbu se rozlévala kořalka, děti dostávali praženou nebo vařenou pšenici posypanou hojně cukrem a byla to prý pochoutka, na kterou se těšily. Jako u nás bylo obvyklé společné posezení rodiny a přátel po pohřbu.

Strava společně s jazykem, hudbou a tancem patří mezi významné prvky etnické identifikace řecké menšiny. Také ve stravě došlo během půlstoletí pobytu Řeků v českém prostředí k určité proměně, ale i v této sféře si dovedli podržet charakter tradiční stravy, byť s určitými úpravami a odchylkami. Velkou roli hraje okolnost, zda se jedná o rodinu čistě řeckou nebo smíšenou, ve Zlatých Horách, v Horním Údolí i na Rejvízu převažují rodiny nesmíšené, proto jsem byl běžně hoštěn originální řeckou kávou, různými pitami, řeckými olivami apod.. Dříve se vařila převážně řecká jídla, dnes je strava i v čistě řeckých rodinách většinou česká, ale upravená podle řeckých zvyklostí a chuti – zejména vyšším podílem zeleniny a kořením. Originální koření zde není, také zelenina je jiná, proto i řecká jídla podle původního receptu mají jinou chuť. Řecká strava bývá obvykle o víkendech, o svátcích, při návštěvách atp. Z řeckých jídel nejobvyklejší jsou pity, jachní, hodně oblíbené je zelí dušené s vepřovým; jak se vyjádřila respondentka Uranía, řecké jídlo, to je vlastně „vše v jednom hrnci“. Jídla se na rozdíl od české kuchyně nezahušťují moukou, ale rýží nebo bramborem, bývá v nich hodně zeleniny a snad ke všemu se přikusuje chleba. Časté jsou v řeckých domácnostech řecké kuchařky, recepty nejen od Marty Elefteriadu, ale zejména originální řecké kuchařky. Prvky tradiční kuchyně přetrvaly rovněž v obřadní stravě – zejména ve dvou nejvýznamnějších svátcích – na nový rok a na velikonoce – paschu. Na paschu se udrželo pečení jehněte nebo aspoň jehněčího masa, na nový rok se peče tradiční vasilópita. Rovněž při slavnostních příležitostech, jako jsou svatba, křtiny apod., je snaha dodat slavnostní ráz řeckými jídly, která se rovněž pravidelně objevují při každé společné větší akci – zábavě, oslavě Ajiose Nikolaose (naš Mikuláš) pro děti atp.

Uprchlíci pocházeli většinou z hor a z venkova, ale moravsko-české pohraničí má morfologicky, klimaticky i vegetativně odlišný charakter, proto měli potíže i po stránce stravy. Do emigrace se snažili vzít si, co se dalo, ale moc toho nebylo, až na výjimky. Potraviny si nepřivezli žádné, pokud měli nějaké nádobí, tak hliněného pramálo, nejvýše tsukália (τσουκαλία) na oblíbenou „fazolačku“ a častěji spíše kukávia (κουκάρια) – měděné nebo jiné kovové kotlíky. V Česku neměli nádobí, na které byli zvyklí, i to mělo vliv na vaření – např. na pečení tradiční vasilópity, která se ve vlasti pekla ve speciálních hliněných nádobách („bogátsa“ - μπογάτσα podle výrobce nebo „gástra“ - γάστρα). V případě Horního a Dolního údolí a do určité míry Rejvízu, vznikla v podstatě řecká ves, kde chovali ovce a kozy ve velkém jako doma a maso příliš nekupovali. Každá rodina měla více koz, z jejichž mléka vyráběli vlastní sýry, tvaroh, máslo. Kosteasovi z Horního Údolí ještě do loňského roku chovali ovce a kozy a vyráběli prý skvělý sýr oblíbený sousedy, ale pro vysoký věk (Grigoris Kosteas má už přes devadesát let) už nemohou v chovu pokračovat. Často dříve v rodinách pekli i vlastní chleba, některé rodiny ve Zlatých Horách jej příležitostně pečou i dnes - hospodyně napekla až patnáct bochníků na týden z bílé pšeničné mouky – to v době, kdy chleba stál 1,60 Kčs. V některých domácnostech vařili venku na dvorku v kotli třeba

hustou polévku „fasoladu“, která je v řeckých domácnostech dodnes pokládána za hlavní jídlo.

Fazole, které se jedli hodně, stejně jako další luštěniny a jinou zeleninu, která se zde dala, pěstovali sami – často byli také vybízeni úřady k samozásobení, poněvadž české obyvatelstvo si místy stěžovalo, že Řekové vykoupí všechnu zeleninu a ovoce v obchodech, které byly špatně zásobené. Protože z Řecka neznali zavařování, konzervovali je původně podle svých zvyklostí sušením ve slupkách – fazole natrhali před dozráním, nakrájeli na tenko, nasušili a uložili do plátěných pytlíků. Před upotřebením je večer namočili do vody a v té je druhý den vařili s kusem masa. K jídlu se přikusoval chléb, ten se jedl doslova ke všemu, tak jako v Řecku, a dokonce nejmladší generace Řeků - vnuci původních emigrantů, jedí chléb stejně rádi. Pekli na rožni selata, kůzlata a jehňata, což bylo tehdy pro Čechy neobvyklé, ne jako dnes. Mezi nejběžnější jídla patřilo „jachni“ (γιαχνι) - brambory a s masem dušeným na zelenině, hlavně rajčatech nebo „styfáto“ (nebo styfádo – στιφαδο) – vepřové nebo jehněčí, případně králičí maso nakrájené na kousky podušené se spoustou cibule, k čemuž se opět přikusoval chléb. Tato jídla jsou obvyklá v řeckých rodinách dodnes. Postupně ale tyto tradice mizely a do řecké stravy poznenáhla přecházelo mnoho z české kuchyně. Poměrně brzo si Řekové oblíbili zejména knedlíky, houskové i ovocné a mnozí repatrianti tak šíří tento věhlasný produkt české kuchyně dál po Řecku. Také halušky, ale z mouky, ne z brambor získaly přízeň mnohých Řeků ve Zlatých Horách.

Důležitá složka řecké kuchyně a jídelničku – olivy a olivový olej – nebyla v Česku dříve k sehnání v obchodech, proto byla ve velkém dovážena návštěvami z Řecka nebo tím, kdo dostal povolení k cestě do Řecka. Zpět se vozilo větší množství, poněvadž se zásobila nejen rodina, ale celá lokalita, příbuzní, známí, ale tuto možnost měli až poměrně pozdě. Dodnes si vozí z návštěv z Řecka domácí, kvalitnější olivový olej, a další ovocné a zeleninové produkty z vlasti. Albrechticemi, Krnovem a dalšími obcemi s řeckou komunitou projíždí jednou týdně pravidelná linka z Ostravy do Thessaloniki a zpět, kterou provozuje cestovní kancelář Nikolas Tours, po níž příbuzní z Řecka posílají nejrůznější sezónní potraviny: mandarinky (μανταρινια), pomeranče (πορτοκαλια) kdoule (κυδονια), olivy (ελιες) na nejrůznější způsob, spitikó krasí (σπιτικο κρασι - domácí víno) a různé retsiny (ρετσινια - stolní pryskyřičné víno), uzakia (ουζο - druh rakije), tsikudiá (τσικουδια) nebo tsípuro (τσιπουρο), což je totéž pod různými krajovými názvy – vinná pálenka, dále koření, bylinné čaje atd. Řecké domácnosti ve Zlatých Horách a v okolí mají také možnost nakoupit potravinové produkty z Řecka prostřednictvím dovozce z nedalekého Krnova, firmy Hermes.

Závěrem: Předložil jsem v tomto článku dílčí výsledky výzkumu dosud ne zcela uzavřeného. Velká část pamětníků se přestěhovala do Řecka, a podle všeho u mnohých se nachází cenné materiály, jako fotografie, různé listinné prameny bývalých řeckých lokálních organizací, ba dokonce v případě synů učitele Pagunadise filmové záznamy ze 60. a 70. let. Opakovaný výzkum u respondentů odhalí vždy nové aspekty a skutečnosti, rovněž dosud nevytěžené archivní prameny české provenience dokreslí obraz příchodu, vývoje a života řecké komunity v této části republiky. Příběh řeckých emigrantů ve Zlatých Horách a blízkých vesnicích byl dosud poměrně opomíjen, přestože tato enkláva řecké diaspory u nás byla a je v rámci naší řecké minority poměrně významná. Z jejích řad vyšla řada literárních a hudebních osobností, její členové si udrželi národní vědomí příslušnosti k řeckému etniku a udržují nadále řadu tradic. Tímto malým příspěvkem skládám hold odvaze, utrpení a vitalitě příslušníkům národa moře a slunce vklíněných osudem do drsných hor severní Moravy.

Poznámky:

1) Druhou početně silnou etnickou skupinu emigrantů představovali Slavomakedonci, tj. původem slovanské nebo slavofonní obyvatelstvo severního Řecka. Sami se sice nazývají „Makedonci“ a od rozpadu Jugoslávie existuje i samostatná tzv. Republika Makedonie (správně FYROM – Bývalá jugoslávská svazová republika Makedonie), ovšem daleko vhodnější a přesnější je název Slavomakedonci, který ozřejmuje slovanský původ obyvatel převážně Vardarské, Pirinské a v zanedbatelném procentu Egejské Makedonie. Tento název současně distancuje toto novodobé etnikum od řeckých antických Makedonců, s nimiž Slavomakedonci rozhodně nemají nic společného. Slavomakedonská etnická identita se zformovala až po druhé světové válce, do té doby se sami ve většině považovali spíše za Bulhary. Vlastní národně emancipační proces měl politické pozadí v minulosti v ambicích dobových velmocí, zejména Ruska, na Balkánu, v druhé polovině minulého století souvisel s balkánskou politikou vůdce poválečné Jugoslávie J. Broze – Tita.

2) A. Botu, Řečtí uprchlíci, s. 304 n.

3) Κατσαουνής / Κατσαβουνής - Katsaunis / Katsavunis – název obyvatel vesnic v pohoří Grammos na severu Řecka u albánské hranice, kde se odehrávali poslední boje občanské války. V místní dialektu vyslovováno jako „kačaunis, kačavunis“. Také předek dalšího respondenta, Michópulose, jehož rodiče původem z Glykonéri žili a jsou pohřbeni v Horním Údolí, byl kačau. Podle jeho osobitého výkladu jde o složeninu ze dvou tureckých slov – kačak, tzn. zbojník, pronásledovaný a junan, tj. turecky Řek. Tento předek Michos utekl před Turky z Peloponnésu v oblasti Pefkochoria (Smrkové vsi) do divokých hor severního Řecka, kam by nemohli přijít Turci, do hor v okolí Glykonéri, kde nebyly žádné cesty a kam se dalo dostat jen na mule nebo pěšky a on a jemu podobní dali oblasti název. Řekové zde tvořili většinu obyvatel

4) Respondety neuvádím jmenovitě všechny, mnozí si přáli nezveřejňovat jméno.

5) Její příběh jako životní peripetie všech emigrantů byly pohnuté a pestré a memoráty uprchlíků by stály za samostatnou publikaci. Sama emigrovala ze strachu, co by s ní udělali vládní vojáci, poněvadž viděla, jak zmlátili jejího otce. Ona sama v řadách DSE nebojovala, aby totiž nemusela k DSE do bojů, její rodina využila její drobné postavy a vydávala ji za mladší a pomáhala jen jako ošetřovatelka raněných a donášela potraviny apod. Do Čech odešla přes Albánii v roce 1949, když dříve žila jeden rok ve vsi Agios Germanos a pak Lemos u jezera Mikri Prespa v Řecku u hranice s Jugoslávií. V Česku prošla táborem v Lešanech, pak žila u Krnova, kde pracovala na tamním státním statku a ve Slezských Rudolticích. Do Horního Údolí se vdala v roce 1951. Její svatba je typickou ukázkou poměrů, v nichž zde Řekové první dobu žili – poměrně izolovaní, bez většího kontaktu s českým prostředím a úřady. „Dělali jsme svatbu po našem bez papírů“, svatbu s manželem měli doma jen s papasem (ortodoxním knězem). Až po čase se dozvěděli, že jejich manželství je

neplatné, že „nemají úřední papír“, takže po dvou letech od první svatby se konala na MNV ve Zlatých Horách druhá svatba, to už měli jednu dceru.

6) uvedený autor, Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy., s. I-106, ...

7) Slova respondenta G.Muratidise, jinak organizátora této akce.

Použitá literatura:

- Botu Antula, Konečný Milan; Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948 – 1989, Řecká obec Praha, Praha, 2005.
- Táž; Etnografické studium Řeků v ČSSR. Diplomová práce, Praha ÚEF FF UK, nedatováno.
- Táž; Řecká etnografická skupina v Československu. In: Český lid, roč. 69, č.1, 1982.
- Dorovský Ivan; Ve snu se stále vracím domů, Brno, 1993.
- Týž; Makedonci žijí mezi námi, Brno, 1998.
- Týž; Makedonie. Zrození nebo obrození národa? Boskovice, 1995.
- Heroldová Iva; Imigranti z Řecka v českém pohraničí. In: Zpravodaj KSVI, příl. 3 (Etnické procesy), ÚEF ČSAV, Praha, 1978, s.11 – 28.
- Hradečný Pavel; Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948 – 1954)., Ústav pro novodobé dějiny AV ČR, 1.vyd., Praha, 2000.
- Týž; Řekové a Turci: Nepřátelé nebo spojenci?, LN, Praha, 2005.
- Hradečný Pavel, Dostálová Růžena, Hrochová Věra, Oliva Pavel, Vavřínek Vladimír; Dějiny Řecka, NLN, s.r.o., Praha, 1998.
- Joanidis, Sotiris; ZlatéHory v Jeseníkách. Letopisy, Zlaté Hory, 2004.
- Týž; Zlato a železo. Dějiny Horního Údolí, Dolního Údolí a Ondřejovic. Nedatováno.
- Týž; Hřbitovy Zlatohorska, Rejvíz, 2005.
- Karas Periklis; Helada, vlast' moja, VPC, Bratislava, 1964.
- Makris Praxitelis; Děti vyděděnců, Profil, Ostrava, 1986.
- Papadopulos Lysimachos; Νοστιμον ημαρ. Den návratu, Praha, 1999.
- Týž; Τα παιδια του θυελλα. Děti bouře, Praha 1998.
- Παπαριζος Κ. Γιαννης ; Τα χωρια του Γραμμου, Θεσσαλονικη 1998.
- Θεωδωρου Μιχαλης; Φυγη και Επιστροφη. Τα παιδικα μας χρονια, στο χωριουδακι μας, το Γλυκονερι και η ζωη μας στα ξενα, Αθηνα,2004.
- Rychlík Jan, Kouba Miroslav; Dějiny Makedonie, NLN, s.r.o., Praha, 2003.
- Tsironis Petros; Příroda Hellady, nedatováno.
- Týž; Rod Cironis (Tsironis) od r. 1800 podnes. (Το γενοσ Τσιρωνης απο το 1800 ως το παρων), Rokycany, 1996.

Týž; Akce „Řecké děti 1948“ (Ο φακελος Τα ελληνοπαιδια του 1948) – Dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci helénských dětí v roce 1948 do Československa, SOA, Rokycany, 2001.

Týž; Smutek sluší karytidám. O tzv. „řeckém zázraku“ a dívkách zvaných Karyatidy, SOA, Rokycany, 2003.

Týž; Cizinci bez pasů. Ξενοι χωρις διαβατηρια., sešit 2, 1995.

Týž; Děti Hellady. Τα παιδια της Ελλαδας. (Druhé doplněné a opravené vydání), Rokycany, 2002.

Týž; O prof. A.Sedláčkovi a Městském archivu v Rokycanech, SOA, Rokycany, 1999.

Týž; O archivu a archivářích. In: Minulostí Rokycanska, č.1/95, vyd. SOA, Rokycany, nedatováno